

גירוש הגר וישמעאל

פרק כא

- ט וַתֵּרָא שָׂרָה אֶת בֶּן הָגֵר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מִצְחָק.
- י וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם: גֵּרְשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ כִּי לֹא יִירֶשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק.
- יא וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנוֹ.
- יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם: אֵל יִרַע בְּעֵינֶיךָ עַל הַנָּעַר וְעַל אִמָּתְךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקוֹלָהּ כִּי בִיצְחָק יִקְרָא לָךְ זֶרַע.
- יג וְגַם אֶת בֶּן הָאִמָּה לְגוֹי אֲשִׁימֶנּוּ כִּי זֶרַעְךָ הוּא.
1. "ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק" –
א. מדוע לא נאמר בקיצור: 'ותרא שרה את ישמעאל מצחק', וכי טרם נודע כי הגר היא מצרית וילדה בן לאברהם?
ב. מדוע לאורך כל הפרק ישמעאל אינו מוזכר בשמו אלא "בן הגר", "בן האמה", "בנו", "נער" ו"ילד"?
ג. מה מובן הדבר שישמעאל היה מצחק?
2. "גרש האמה הזאת ואת בנה" –
א. מדוע עד עכשיו הגר כונתה 'שפחה' וכעת היא מכונה "אמה"?
ב. לשם מה נאמר "הזאת"?
3. "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" –
א. לשם מה נאמר "בן האמה הזאת"? והלוא ברור מי לא יירש.
ב. לשם מה הכפילות "עם בני עם יצחק"?
4. "וירע הדבר בעיני אברהם על אדות בנו" – אילו היה נאמר רק 'וירע בעיני אברהם', כבר היה ברור שהרעיון של גירוש האמה ובנה רע בעיניו. מה אם כן מוסיפות המילים: "הדבר" ו"על אודת בנו"?
5. "ויאמר אלהים אל אברהם: אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך" –
א. מדוע לא נאמר 'על בנך' אלא "על הנער"?
ב. בפסוק יא נאמר רק "וירע הדבר בעיני אברהם על אדות בנו". מדוע הוסיף ד' בדבריו גם "ועל אמתך"? לכאורה על אמתו לא היה רע בעיניו.
1. "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה" – מדוע לא נאמר רק 'שמע בקול שרה', מדוע החוראה האלוקית לשמוע בקולה גורפת?
2. "כי ביצחק יקרא לך זרע וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא" –
א. כיצד דברי ד' הללו אמורים ליישב את דעתו של אברהם?
ב. מה מוסיפות המילים "כי זרעך הוא"?

"כי ביצחק יקרא לך זרע"

"ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק" – מובא בפירוש תולדות יצחק:

"זה הפסוק קשור עם הפסוק הקודם אליו,
והוא 'ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק',
ומזה המשתה עשה לעג ישמעאל, שאמר שטות הוא זה,
וכי אין יודעין שאני בכור ויורש פי שנים, וביום שגמלו לי לא עשו משתה".

"מצחק" מובנו אפוא מזלזל במשתה הגדול ובתוכנו. ישמעאל ערער על מעלת יצחק ויתרונו, והתרברב בהיותו יורשו הבכיר של אברהם, הוא ולא יצחק. את החוצפה המתנשאת ירש ישמעאל מאימו המצרית לפיכך נאמר: "בן הגר המצרית". אומר הספורנו:

"את בן הגר המצרית – חשבה [שרה] שהתעורר לזה הלעג מפני ששמע כך מאמו".

מן המילים "אשר ילדה לאברהם" לומד בעל 'הכתב והקבלה' מה היה תוכן הצחוק:

"אשר ילדה לאברהם מצחק – היה מלעיג כמאמר ליצני הדור
שמאבימלך נתעברה שרה, והיה מצחק על האומרים ששרה ילדה לאברהם,
ויותר יתכן לומר שהכתוב הזכיר 'אשר ילדה לאברהם'
להודיע שזה היה הצחוק שלו שהוא לבד נולד לאברהם".

מישמעאל נתבע להכיר שהוא טפל ליצחק, וכאשר הוא מתנשא ומכוון לרשת את אברהם תחת יצחק הוא מאבד את ערכו, ועל כן אינו מוזכר בשמו לאורך כל הפרק.

"ותאמר לאברהם: גרש האמה הזאת ואת בנה" – מובא בפירוש שפתי כהן:

"אמה הוא יותר שם חשוב משפחה, שנאמר: 'כי ימכור איש את בתו לאמה'¹
שהיא בת ישראל, לפי שיש לה זרע מאברהם".

שרה מדברת אל אברהם מתוך מודעות למעלת הגר שאיננה שפחה רגילה, כיוון שיש לה חלק בהופעת מגמת הקודש של אברהם. כפי שהתבאר בספרנו על פרשת לך לך, בעצם נישואיה לאברהם

¹ שמות כא ז.

ולידתה את ישמעאל הוכשרה הקרקע ללידת יצחק.² לכן שרה מוסיפה בדבריה את המילה "הזאת" המציינת חשיבות ומעלה: "גרש האמה הזאת". דווקא משום מעלתה של הגר יש לגרשה, אומרת שרה, ולדעת חז"ל הכוונה היא למסירת גט גירושין.³ מדוע? שרה מבינה כי מעלת הגר והיות שתיהן נשות אברהם יוצרים רושם של שוויון ביניהן, ומכאן שורש הבלבול המוליד את המחשבה שישמעאל ויצחק יכולים שניהם לרשת את אברהם – "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק". דווקא בגלל שישמעאל אינו בן שפחה רגילה אלא "בן האמה הזאת", אין ברירה אלא 'לחתוך', על מנת למנוע את הבלבול שהשלכותיו עלולות להיות הרות גורל בנוגע לכוחו של בית אברהם להשפיע על העולם ולברכו – "ונברכו בך כל משפחת האדמה".⁴ בדבריה שרה מדגישה את מעלתו הייחודית, הכפולה והמכופלת של יצחק, שבשלה אין ישמעאל ראוי לרשת את אברהם. כך בדברי רש"י:

"עם בני עם יצחק – מכיון שהוא בני אפילו אם אינו הגון כיצחק

או הגון כיצחק אפילו אינו בני... קל וחומר 'עם בני עם יצחק' ששתיהן בו".

"עם בני עם יצחק" – יצחק הוא "בני", בן הגבירה 'אשת אברהם' המקורית, אשר היא לב הבית ונושאת הסגולה. מכוח היותו בנה הוא נושא בתוכו את כישרון הקדושה. יתר על כן, הוא גם "יצחק" בעל אישיות נעלה וקדושה מצד עצמו, שכל הווייתו הוא צחוק האמונה, צופה את העתיד בתוככי ההווה, עדין ואצילי מאין כמותו. "בן האמה" – כיוון שישמעאל אינו ראוי לרשת את אברהם, שרה שוללת את היותו 'בנו', והוא אינו אלא "בנה" של האמה. לדעת שרה "בן" נחשב מי שראוי להיות חוליה בבניין עם ישראל.

"וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו" – המילה "הדבר" מבררת שעוד לפני דאגת אברהם "על אודת בנו", עצם הרעיון של גירוש והרחקת הגר וישמעאל היה רע בעיניו. לאברהם אבינו הייתה התנגדות עקרונית לשיטה השלילית המרחיקה, ולא יכול היה לראות בה דרך נאותה לפתרון בעיות. לדידו, אומנם אין להתעלם מן המציאות המורכבת שבה ישמעאל מצחק בהשפעת אימו, אולם אם הקב"ה העמיד אותם בניסיון זה – עליהם לעמוד בו באמונה ובסבלנות מרובה מתוך שאיפה להשפיע עליהם קמעא קמעא. גם בביתם של יצחק ורבקה עתיד להיוולד עשוי הרשע, ועם כל הקושי שבהתמודדות עם דרכו המופקרת, אף אחד מהם לא העלה בדעתו לגרשו מן הבית.

"על אודת בנו" – מעבר להתנגדותו העקרונית של אברהם לרעיון הגירוש, היו רעות בעיניו גם תוצאותיו הצפויות. רש"י הירש מבאר כי אברהם עשה חשבון פשוט:

"אם כבר בביתו סטה ישמעאל מדרך של כובד ראש והיה ל'מצחק'

ואם כבר עתה כה גדולה השפעתה של הגר על ישמעאל,

² עיין נ' גאל-דור, זרע אברהם אהבי א' תש"ע עמ' 280-281.

³ פרקי דרבי אליעזר פרק ל: "אמרה שרה: כתוב גט גירושין ושלח את האמה הזאת ובנה מעלי ומעל בני".

⁴ בראשית יב ג.

בשעה שידו של אברהם עדיין נטויה –
כיצד ייפלו הדברים שעה ששניהם ייעדו מן הבית
וישמעאל יהיה נתון כולו להשפעת הגר?⁵

אברהם לא רצה לשמוט את האפשרות להשפיע לטובה על הגר וישמעאל, ומוסיף בעל 'לבוש
האורה' שאף על פי שאברהם ידע את רוע מעלליו של ישמעאל,

"לא רצה לשלחו כי היה מצפה אולי יחזור בתשובה על ידי שיוכחנו תמיד
ולכך עכשיו שאמרה לו שרה גרש וגו' וירע בעיניו וגו'
כי חשש פן יהיה סבה שלא יעשה תשובה לעולם".

מכאן אפשר להבין מדוע על אף ששרה שללה את היות ישמעאל 'בנו' של אברהם וכינתה אותו 'בן
האמה', נאמר "וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו". אברהם אבינו יודע שמכוח היות
ישמעאל יוצא חלציו, הוא קרוב יותר לקבל את השפעתו מכל אדם אחר – "כי אפילו לאחרים היה
מלמד ומדריך בדרך טובה, כל שכן לבנו"⁵.

"ויאמר אלהים אל אברהם: אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך" – בביטוי 'נער' הקב"ה מאשר את
קביעת שרה כי ישמעאל אינו יכול להיחשב 'בנו' של אברהם. ייתכן שהשימוש במילה 'נער' רומז גם
לסיבה שבגללה אינו יכול להיקרא 'בנו': ישמעאל מנוער במהותו מאברהם – ממידותיו, מדרכו
ומשיטתו⁶.

"אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך" – אומנם כתוב רק "וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אדות
בנו", אבל הקב"ה יודע שבכאבו של אברהם על בנו היה מקופל כאבו גם על אמתו שלא הצליח
לרוממה. צערו על אמתו נבע מאי יכולתה של המציאות להתרומם מכוחו של בית אברהם
ולהיתקן. אומנם על אליעזר עבדו הצליח אברהם להשפיע בגלוי עד שיצא מכלל ארור לכלל ברוך,
אך לא על הגר. אליעזר האיש מייצג את כוחות השכל, ואילו כבר הצליחו להיטהר מכוח השפעתו
של אברהם, אולם מרדנותה של הגר המייצגת את עולם הרגש מלמדת שזה עדיין נותר חסום
וחוסם; על כך הצר מאוד אברהם. באומרו: "אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך" הקב"ה העיד על
אברהם שכאבו לא היה כאב פרטי על הריחוק מבנו, אלא נבע מן הכאב הכללי על היות המציאות
שבויה בדמיונותיה ומנועה מלהתעלות. כפי שיתברר בפרשת חיי שרה, אף הגר תתרומם ותשוב
בתשובה – אולם זה יקרה דווקא מכוח יצחק, אשר בו גלום כוח החיים הנשמתי הפנימי והנסתר
ביותר, המרים את המציאות בכללה מפנימיותה לרף מוסרי חדש.

⁵ רד"ק לפסוק יא.

⁶ המילה 'נער', על פי רש"י לבראשית ח כא ד"ה מנערו, מבטאת את עצמאותו של התינוק – "משננער לצאת ממעי
אמו" – נפרד ממנה והוא ישות עצמאית בפני עצמה. לעומת כינוי 'ילד' המורה על זיקתו לאמו שילדה אותו (עיי' נ'
גאל-דור, מתוך הסנה א' עמ' 62-63).

"כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה" – הקב"ה מגלה לאברהם שמכוח יניקתה של שרה אשתו מרום דעת האלוקים שלו, אצלה דעת אלוקים זו מופיעה ברמה נעלה ומשוכללת מאשר אצלו – "למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות"⁷. בנבואה אברהם תמיד גדול משרה, אבל בנביאות, דהיינו ברוח הקודש, ביכולת הקליטה הפנימית ובבינת הלב העמוקה, היא גדולה ממנו. שרה צופה את המגמה הכללית של הופעת עם ישראל, המחייבת בצו השעה את ההפרדה המוחלטת בינו לישמעאל. על כן במילים "כל אשר תאמר אליך שרה" אין הכוונה לכלל גורף, שבכל פעם שיהיה ויכוח בין אברהם ושרה יהיה על אברהם לעשות את אשר תאמר שרה⁸, אלא שדברי שרה הנוכחיים הם "כל" – אמת כללית⁹ המתנשאת מעל השיקולים החינוכיים הרגילים. ברי לה שבית ישראל לא ייבנה כראוי כל עוד ישמעאל יתלווה ליצחק. בבית שבו יגדלו יצחק וישמעאל יחדיו, אולי ישמעאל יזכה להתעדר קצת, אבל כוחו של יצחק לא יוכל להופיע בשלמותו, ובטווח הרחוק כל מגמת תיקון העולם תינזק – הרווח המזערי לא עומד מול הנזק האדיר. שרה יודעת בידיעה פנימית וודאית שדווקא ההפרדה הבלתי מתפשרת תאפשר את בניין המציאות האחדותית שאברהם כה חפץ בה. לכן הקב"ה מבהיר לאברהם:

"כי ביצחק יקרא לך זרע" – אומר הספורנו:

"כי ביצחק יקרא לך זרע – וישמעאל ובניו יהיו עבדים לו
כי ביצחק יקרא לך ולא בו"¹⁰.

יוצא אפוא כי כבר בראשית חיי יצחק צריך למסד את הסדר והמבנה הראוי של המציאות ולקבוע אותם ללא עוררין.

"וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא" – אומר האברבנאל:

"והודיעו כי גם את בן האמה ישים לגוי גדול.
כלומר, שעם היותו בן האמה המצרית,
הנה עיני השגחתו יהיו עליו בעבורו וזכותו, ויגדל וירבה במאד מאד.
ואמר לו זה, כדי שלא יירע לו הליכתו, כי באשר הוא הולך ד' עמו".

הקב"ה גם מרגיע את אברהם "על אדות בנו", שאין לו לחשוש מהתדרדרותו כיוון שהוא ישיג עליו שיצא ממנו מה שמיועד לו, כך שהישארותו בחיק אברהם לא תשנה את מצבו. "כי זרעך הוא" – כיוון שישמעאל הוא מזרעו של אברהם, יש בו בחינה שראוי לגדלה ולטפחה.

⁷ רש"י.

⁸ רד"ק: "כל אשר תאמר – בדבר הזה, כי היא אומרת אמת כי לא יורש עם יצחק".

⁹ צרור המור: "כי שרה רואה למרחוק יותר ממך".

¹⁰ ספורנו.